

Lingua Latina 1

José Mª Anguita Jaén

Helena de Carlos Villamarín

Cecilia Criado Boado

GUÍA DOCENTE E MATERIAL DIDÁCTICO

2011/2012

FACULTADE DE FILOLOXÍA. DEPARTAMENTO DE FILOLOXÍA GALEGA

AUTORES: José Mª Anguita Jaén, Helena de Carlos Villamarín e Cecilia Criado Boado.
Edición electrónica. 2011

ADVERTENCIA LEGAL: Reservados todos os dereitos. Queda prohibida a duplicación total ou parcial desta obra, en calquera forma ou por calquera medio (electrónico, mecánico, gravación, fotocopia ou outros) sen consentimento expreso por escrito dos autores.

I. DATOS DESCRIPTIVOS DA MATERIA

NOME: LINGUA LATINA 1 (Código G5071102 [Campus de Santiago], G5091110 [Campus de Lugo])

TIPO: BÁSICA, OBRIGATORIA

TITULACIÓN: Filoloxía Clásica, Lingua e Literatura Españolas, Lingua e Literatura Galegas, Lingua e Literatura Inglesas, Linguas e Literaturas Modernas (Alemán, Francés, Italiano, Portugués, Filoloxía Románica)

CURSO: primeiro curso, 1º semestre, 3 horas presenciais por semana

CRÉDITOS: 6 créditos teórico-prácticos ECTS

SENTIDO DA MATERIA NA TITULACIÓN: Lingua Latina I servirá para introducir ós alumnos na historia e na morfoloxía da lingua latina. Aportará ós alumnos unha perspectiva global da historia da lingua latina, un dominio xeral da gramática e do vocabulario latino, que lle axudará a comprender outras materias

DATOS DOS PROFESORES

NOME: Helena DE CARLOS VILLAMARÍN (Santiago de Compostela)

DEPARTAMENTO: Latín e Grego (Área de Filoloxía Latina)

DESPACHO: 427

E-MAIL: helena.decarlos@usc.es

TELÉFONO: 981-563100 ext. 11878

HORARIO DE CLASES: luns: 12.00-13.00; martes: 12.00-13.00; mércores 12.00-14.00: AULA 6 (primeira metade do semestre. 4 créditos)

HORARIO DE TITORÍAS: luns: 10.00-12.00; martes: 10.00-12.00; mércores: 10.00-12.00.

EXAMES: 26 xaneiro 2012, HORAS: 09.30-12.30, AULA 11; 12 de xullo 2012
HORAS: 09.30-12.30, AULA 4

LINGUAS: galego / castelán

NOME: Cecilia CRIADO BOADO (Santiago)

DEPARTAMENTO: Latín e Grego (Área de Filoloxía Latina)

DESPACHO: 316

E-MAIL: cecilia.criado@usc.es

TELÉFONO: 981-563100 ext. 11887

HORARIO DE CLASES: luns: 12.00-13.00; martes: 12.00-13.00; mércores 12.00-14.00: AULA 6 (segunda metade do semestre: 4 créditos)

HORARIO DE TITORÍAS: martes: 16.00-19.00; mércores: 16.00-19.00

EXAMES: 26 xaneiro 2012, HORAS: 09.30-12.30, AULA 11; 12 de xullo 2012
HORAS: 09.30-12.30, AULA 4

LINGUAS: galego / castelán

NOME: José Mª ANGUITA JAÉN (Lugo)

DEPARTAMENTO: Latín e Grego (Área de Filoloxía Latina)

DESPACHO: 232

E-MAIL: josem.anguita@usc.es

TELÉFONO: 982-824782 ext. 24782

HORARIO DE CLASES: luns: 10.00-12.00; xoves: 12.00-14.00. Aula 209.

HORARIO DE TITORÍAS: Desp. 232: luns: 12.00-14.00; martes: 11.00-14.00;
mércores: 11.00-12.00

EXAMES: 17 xaneiro 2012 Horas: 16.00-19.00, A. 12; 13 xullo 2012, Horas: 12.00-14.00, A. 16.

LINGUAS: castelán

II. OBXECTIVOS-COMPETENCIAS

- coñecemento práctico da lingua latina, vocabulario básico
- iniciación á lectura e comprensión de textos latinos de pouca dificultade
- coñecemento da morfoloxía e sintaxis latina
- capacidade de recoñecer nun texto os diferentes casos da declinación latina e as formas verbais e o xénero literario
- dominio dos dicionarios, gramáticas, obras de referencia
- dominio dos recursos máis xenéricos da tradución

III. CONTIDOS

1.-O latín como lingua indoeuropea: o latín no conxunto das linguas IDE. O latín e outras linguas da Italia antiga

- linguas IDE: orientais e occidentais
- linguas de Italia: indoeuropeas e non indoeuropeas

2.-A evolución do latín: as distintas etapas diacrónicas do latín: arcaica, clásica, postclásica, tardía, medieval e renacentista. Variedades diastráticas: o latín vulgar e as linguas de grupo. As linguas románicas

- cronoloxía: etapas da lingua latina
- expansión
- primeiros textos en lingua latina
- linguas romances
- pervivencia do latín
- o latín na actualidade

3.-Alfabeto latino. Pronunciación. Acentuación

- orixe do alfabeto

-evolución do alfabeto

-letras claudianas

-letras ramistas

-tipos de pronunciación

-pronunciación clásica

-posición do acento (lei da penúltima)

4.-Morfoloxía nominal: declinacións. Preposicións

-clasificación das declinacións

-primeira declinación: tema en *-a*, xenitivo *-ae*

- nomes de xénero feminino
- nomes de xénero masculino
- declinación grecolatina
- particularidades
 - dativo e ablativo de plural: *-abus*
 - xenitivo singular: *-as*
 - xenitivo plural: *-um*
 - nomes declinados só en plural
 - nomes con distinto significado en singular e plural

-segunda declinación: tema en *-o*, xenitivo *-i*

-nomes en *-us* (*filius*)

-nomes en *-er* (*puer, ager*)

-nomes en *-um* (*templum*)

- nomes de xénero animado
- neutros
- nomes gregos
- particularidades
 - vocativo singular: *-i*
 - xenitivo plural: *-um*
 - xenitivo singular: *-i* (contracto de *-ii*)
 - nomes declinados só en plural
 - nomes con distintos significados en singular e plural

-terceira declinación: xenitivo singular: *-is*

-parísilabos (nominativo *hostis*, xenitivo *hostis*, xenitivo plural *-ium*)

-imparísilabos (nominativo *consul*, xenitivo *consulis*, xenitivo plural *-um*)

- temas en consoante:
 - oclusivas: -s no nominativo: labial: p, b + s > ps, bs (*plebs plebis, princeps principis*); dental: t, d, + s > (as dentais desaparecen ante -s: *pes pedis, lis litis, libertas libertatis, caput capitis, n.*); gutural: c, g + s > x (*grex gregis, lux lucis, lex legis*)
 - líquidas, sin -s no nominativo (*consul consulis, amor amoris, pater patris*)
 - nasais, con raíz acabada en n, m: *hiems, hiemis*

- temas en -i (masculinos, femininos e neutros)
- formas da declinación grecolatina
- particularidades
 - parisílabos: acusativo -im, ablativo -i
 - imparisílabos: xenitivo plural -ium
 - nomes declinados só en plural
 - nomes con distinto significado en singular e plural
 - substantivos irregulares (*uis, Iuppiter, bos*)

-cuarta declinación: tema en -u, xenitivo en -us

- nomes de xénero animado (masculinos e femininos nominativo -us)
- neutros (nominativo en -u)
- particularidades
 - dativo, ablativo plural: -ubus
 - dativo singular: -u en lugar de -ui
 - *domus*: 2ª e 4ª declinación

-quinta declinación: tema en -e, xenitivo -ei

- *res* e *dies*: declinación completa (*dies* pode ser masculino e feminino)
- defectivos
- paralelismo coa primeira declinación

-preposicións de acusativo

-preposicións de ablativo

-preposicións de acusativo e ablativo

-“preposicións” de xenitivo

-función das preposicións

5.-O adxectivo. Declinación. Graos do adxectivo

-enunciado

-adxectivos da primeira e segunda declinación (adxectivos con tres terminacións)

- adxectivos da terceira declinación (adxectivos de dúas e unha terminación)
- substantivación de adxectivos
- gradus*: positivo, comparativo (superioridade, inferioridade, igualdade), superlativo (absoluto, relativo)
 - formación do comparativo e superlativo
 - complemento do comparativo: ablativo / *quam*
 - complemento do superlativo (xenitivo, *e*, *ex* + ablativo, *inter* + acusativo)
 - formación do comparativo e superlativo con adverbios
- reforzo do comparativo e superlativo
- comparativos e superlativos irregulares
- posición do adxectivo
- adxectivos posesivos, demostrativos, indefinidos
- concordancia

6.-Funcións dos casos

- nominativo (suxeito, atributo, nominativo pendens, aposición, predicativo, exclamativo)
- vocativo (exclamación, admiración)
- acusativo (OD [sin preposición], suxeito da oración de infinitivo, dobre acusativo, complemento circunstancial)
- xenitivo (determinativo, partitivo, posesivo, explicativo, obxectivo, subxectivo, calidade, complemento de adxectivo, complemento de verbos)
- dativo (OI, dirección, finalidade, posesivo, dobre dativo, dirección, exclamativo, axente)
- ablativo (separativo, instrumental, materia, causa, compañía, lugar, tempo, cantidade, calidade, axente, ablativo absoluto, segundo término de comparación)
- locativo (lugar, tempo)

7.-*Pronomina*: pessoais, demostrativos (fóricos, enfáticos), relativos, de identidade, indefinidos, interrogativos, posesivos, reflexivos. Números e series numerais.

-partículas de reforzo

-o relativo: construción e tradución

-numerais ordinais, cardinais, distributivos, multiplicativos, adverbios

- numerais declinables e indeclinables
- formación dos ordinais e distributivos

8.-Morfoloxía verbal: conxugacións. Tempos formados co tema de presente. Tempos formados co tema de perfecto. Activa e pasiva. Verbos deponentes e semideponentes

-enunciado do verbo

-modos, tempos, voces

-tempos e modos do tema de presente

-tempos e modos do tema de perfecto

-imperativo: presente, futuro

-paradigmas

-formación da pasiva: tempos do tema de presente; tempos do tema de perfecto

-pasiva impersonal, reflexiva

-perifrástica (activa e pasiva)

-valores dos tempos verbais

-*consecutio temporum*

9.-O verbo *sum*. Outros verbos irregulares: *fero, uolo, nolo, malo, eo, fio*. Verbos defectivos, incoativos, impersonais

-alternancia vocálica

-*fore, forem*

-*sum* + dativo. Dativo de finalidade

-*sum* + xenitivo

-tradución do verbo *sum*:

-con predicado nominal: ser, estar

-sen predicado nominal: haber, existir

-con CC de lugar: haber, estar

-con xenitivo: ser propio de

-con un dativo: ter

-con dous dativos: servir de, causar

-*opus est*: é necesario

-verbos compostos de *sum* (non son verbos copulativos)

-particularidades das conjugacións dos verbos irregulares: enunciado e conjugación do tema de presente

-*fero* e compostos

-*eo* e compostos

-defectivos regulares

-defectivos irregulares

10.-Formas nominais do verbo: Infinitivo, Xerundio, Xerundivo, Participio, Supino

-formación do infinitivo

-infinitivo presente: activo, pasivo

-infinitivo perfecto: activo, pasivo

-infinitivo futuro: activo, pasivo

-infinitivo histórico

-infinitivo exclamativo

-oracións de infinitivo: suxeito en acusativo

-construción persoal do infinitivo

-formación do xerundio e xerundivo: casos

-distinción de xerundio e xerundivo

-construcións de xerundio e xerundivo

-formación do participio

-participio de presente: activo

-participio de perfecto: activo, pasivo

-participio de futuro: activo, pasivo

-participio concertado

-participio absoluto

-formación do supino

-acusativo: *-um* (expresa finalidade)

-ablativo: *-u* (construído con adxectivos)

11.-Conxuncións. O adverbio. Interxección

-conxuncións de coordinación

- copulativas
- disxuntivas
- adversativas
- causais
- consecutivas
- correlativas

-conxuncións de subordinación:

- finais
- consecutivas
- temporais
- concesivas
- causais
- comparativas

-adverbios de modo, cantidade, tempo, lugar

-adverbios de negación, afirmación, duda

-adverbios de interrogación

-adverbios en grao comparativo e superlativo

12.-Concordancia dos elementos flexivos: substantivos, adxectivos, pronomes e verbos

-desinencias

-concordancia de xénero e número e caso (substantivo con adxectivo)

-substantivo con substantivo: en caso

-concordancia número e persoa (suxeito con verbo)

-concordancia *ad sensum*

IV. BIBLIOGRAFÍA

BÁSICA

VALENTÍ FIOL, Eduardo: *Primer libro de Latín*, Barcelona (ed. Bosch) 1981¹⁰

----- : *Ejercicios latinos*, Barcelona (ed. Bosch) 1984¹²

----- : *Gramática de la lengua latina. Morfología y nociones de sintaxis*, Barcelona (ed. Bosch) 1986⁶

BALME, Maurice et alii: *Latin. Oxford Education*, Madrid (ed. Oxford University Press España) 2000

BERMEJO FERNÁNDEZ, Aurelio: *Método de Latín*, Cuenca (ed. Alfonsópolis) 2005

Curso de Latín de Cambridge, Unidad I, Unidad IIA-Unidad IIB, Sevilla (Ed. Universidad de Sevilla) 1989

MARINER BIGORRA, Sebastián, et alii: *Lengua latina I*, Madrid (UNED) 1999

MEILLET, Antoine: *Historia de la lengua latina*, Reus (Ediciones Avesta) 1980

MÉNDEZ-ROCAFORT AREA, Pilar: *Gramática Latina*, Granada (ed. Comares) 2001

QUETGLAS, Pere: *Elementos básicos de Filología y Lingüística latinas*, Barcelona (Teide) 1985

RUBIO FERNÁNDEZ, Lisardo-Tomás GONZÁLEZ ROLÁN: *Nueva gramática latina*, Madrid (Editorial Coloquio) 1996

SCHNITZLER, Hermann: *Método para aprender latín*, Barcelona (Herder) 2004

VERA BUSTAMANTE, Francisco (coord.): *Lingua latina per usus. Ad vocabula et rudimenta acquirenda*, vol. 1, Cádiz (Quorum Editores) 2006

Reading Latin. Texto, vocabulario y ejercicios, 2 vols., Barcelona (ed. Promociones y publicaciones universitarias) 1988

COMPLEMENTARIA

ALBERICH, Joan et alii: *Griegos y romanos*, Madrid (ed. Alhambra) 1988

ARROYO DE LA FUENTE, Amparo: *Vida cotidiana en la Roma de los Césares*, Madrid (ed. Alderabán) 1999

ESPINÓS, Josefa et alii: *Así vivían los romanos*, Madrid (ed. Anaya) 1988

GRIMAL, Pierre: *Diccionario de la mitología griega y romana*, Barcelona (ed. Paidós) 1990

HACQUARD, Georges: *Guía de la Roma Antigua*, Madrid (ed. Palas Atenea) 1995

HUMBERT, Juan: *Mitología griega y romana*, Barcelona (ed. Gustavo Gili) 1985

MONTANELLI, Indro: *Historia de Roma*, Barcelona (ed. Plaza & Janés) 2001

TRAUPMAN, John C.: *Conversational Latin for oral proficiency*, Wauconda, Illinois (Bolchazy-Carducci Publishers) 1997

DICIONARIOS:

BLÁNQUEZ FRAILE, Agustín: *Diccionario latino-español*, 3 vols., Barcelona (Sopena) 1985

CARRACEDO FRAGA, José: *Diccionario latín-galego*, Vigo (Galaxia) 1999

Diccionario ilustrado Vox latino-español, español-latino, prologado por Vicente García de Diego, Barcelona (Larousse Editorial) 2009

GAFFIOT, F.: *Dictionnaire latin-français*, Paris (Hachette) 1995

Oxford Latin Dictionary, P.G.W. Glare (ed.), Oxford (Clarendon Press) 1982

SEGURA MUNGUÍA, Santiago: *Diccionario etimológico latino-español*, Madrid (Anaya) 1985

<http://www.culturaclasica.com>

<http://www.culturaclasica.com/lingualatina/lexico.htm>

<http://www.santiagoapostol.net/grammaticus/>

<http://iesapostol.juntaextremadura.net/latin/gramatica/ejercicios/EJERCICIOS>

[htm](#)

<http://iesapostol.juntaextremadura.net/latin/anilloclasicas.htm>

<http://www.educa.aragob.es/aplicadi/latin/latin34b.htm>

<http://clasicas.usal.es/didactica.htm>

<http://antalya.uab.es/pcano/aulatin>

<http://www.forumromanum.org>

<http://www.the latinlibrary.com>

http://recursos.cnice.mec.es/latingriego/Palladium/_comun/eshome.php

LECTURAS OBRIGATORIAS: Amparo ARROYO DE LA FUENTE, *Vida cotidiana en la Roma de los Césares*, Madrid (ed. Alderabán) 1999

GAYO SUETONIO TRANQUILO, *Vidas de los doce Césares* [*Vida de César*]

V. METODOLOGÍA: O Curso enténdese como presencial. Na clase compaxinarase a práctica (realización de exercicios prácticos en cada clase), coa teoría polo que é fundamental a participación activa dos alumnos

TD = traballo dirixido

<i>ACTIVIDADES</i>	<i>HORAS PRESENCIAIS</i>	<i>HORAS NON PRESENCIAIS</i>	<i>TOTAL</i>
<i>Sesións expositivas</i>	24	48 (9 TD)	72
<i>Sesións de Seminario</i>	24	36 (12 TD)	60
<i>Sesións de titoría</i>	3	3	6
<i>Sesións de Avaliación</i>	3	9	12
<i>TOTAL</i>	54	96 (21 TD)	150

VI. SISTEMAS DE AVALIACIÓN DA APRENDIZAXE: o sistema de avaliación tanto na convocatoria de febreiro coma na de xullo será o seguinte:

-un 30 % corresponderá á participación activa dos alumnos ó longo do curso

-un 30 % corresponderá ós controis sobre o traballo cos textos

-un 10 % lecturas

-un 30 % estará determinado polo examen final escrito que constará de dúas partes:

1ª) tradución de un texto cun nivel análogo de dificultade ós textos traducidos durante o curso

2ª) preguntas teóricas sobre o contido do programa teórico

ASPECTO	CRITERIOS	INSTRUMENTO	PESO
Asistencia-participación	Asistencia regular-participación activa nas diferentes actividades	Observacións e notas do profesor, autoavaliación	30 %
Contidos da	Dominio dos contidos	Exame escrito teórico-práctico	30%

Materia	Teóricos-prácticos		
Traballos escritos	Calidade, presentación, orixinalidade e exposición	Dous traballos: 1 individual e 1 en grupo	30 %
Lecturas		Proba escrita /oral	10%

VII. DISTRIBUCIÓN E CALENDARIO DE TRABALLO

CALENDARIO DE ACTIVIDADES

CLAVES: CT = clase teórica; CP = clase práctica; TE = titoría especializada; L = Lecturas

PRIMEIRO SEMESTRE: 12 setembro 2011 – 26 xaneiro 2012

SETEMBRO 2011 (9 horas)

ACTIVIDADES	Nº de horas e tipo
Explicación da Guía Docente	1 TE
Presentación xeral da materia	1 TE
Teoría	2 CT
Práctica (exercicios, tradución de textos)	3 CP
Sesións de Seminario	2S

OUTUBRO 2011 (12 horas)

ACTIVIDADES	Nº de horas tipo
Teoría	4 CT
Práctica (exercicios, tradución de textos)	6 CP
Titoría	1 hora
Avaliación	1 hora

TITORÍA PROGRAMADA: orientar ós alumnos na preparación e presentación de traballos; manexo dos diferentes dicionarios e da bibliografía. Resolución ou aclaración de *items* na materia estudada.

TITORÍA	18 outubro 2011
1º grupo	16.00-17.00
2º grupo	17.00-18.00
3º grupo	18.00-19.00
4º grupo	19-00-20.00

NOVEMBRO 2010 (13 horas)

ACTIVIDADES	Nº de horas e tipo
Teoría	3 CT
Práctica (exercicios, tradución de texto)	5 CP
Titoría	1 TE
Lecturas	2 L
Avaliación	1 hora

TUTORÍA PROGRAMADA:

TUTORÍA	22 novembro 2011
1º grupo	16.00-17.00
2º grupo	17.00-18.00
3º grupo	18.00-19.00
4º grupo	19.00-20.00

DECEMBRO 2011 (7 horas)

ACTIVIDADES	Nº de horas e tipo
Teoría	3 CT
Práctica (exercicios, tradución de textos)	4 CP

TUTORÍA PROGRAMADA:

TUTORÍA	20 decembro 2011
1º grupo	16.00-17.00
2º grupo	17.00-18.00
3º grupo	18.00-19.00
4º grupo	19.00-20.00

XANEIRO 2012 (8 horas)

ACTIVIDADES	Nº de horas e tipo
Teoría	2 CT
Práctica	3 CP
Titoría	1 hora
Avaliación final	2 horas

TEMPO DE ESTUDOS E DE TRABALLO PERSOAL QUE DEBE DEDICAR UN ESTUDANTE PARA SUPERAR A MATERIA: dado que os coñecementos adquiridos en cada clase serán utilizados nas seguintes, aconséllase ós alumnos a revisión diaria da materia explicada, para que os problemas e dificultades que vaian aparecendo se poidan resolver e plantear na clase seguinte. O alumno pode necesitar unha hora de traballo persoal cada día

SELECTA DE TEXTOS

I: E. Valentí Fiol, *Ejercicios latinos*, Barcelona (Bosch) 1984

1.- Gaius Iulius Caesar erat excelsa statura, nigris oculis, capite caluo: quam caluitii deformitatem aegre ferebat. Erat uini parcissimus, armorum et equitandi peritissimus. In agmine nonnumquam equo, saepius pedibus anteibat, capite detecto, siue sol, siue imber esset. Longissimas uias incredibili celeritate confecit, neque eum morabantur flumina, quae uel nando, uel innixus inflatis utribus traiciebat.

2.- Troia, urbs clarissima et celeberrima Asiae, in colle longe non procul ab Hellesponto sita erat. Hoc fretum, quod ut amnis celerrimus fluit, Asiam ab Europa diuidit. Nulla urbs moenia firmiora habebat quam Troia; nam Neptunus et Apollo illa aedificauerant. Arx, pars pulcherrima, in colle altiore sita erat quam urbs. Illic non solum domus regia et aedes Troianorum nobilissimorum, sed etiam templa erant. Nullum templum pulchrius et celerius erat quam templum Mineruae. Ex turri altissima, quae ad Scaeas portas exstructa erat, prospectus erat in campum et mare. Ex Ida, monte altissimo, qui non longe a Troia aberat, multi riui et flumina profluebant. In numero fluminum longiorum Simois et Scamander erant, quibus Troia circumdabatur. Priamus, rex Troianorum, homo felicissimus, diuitissimus, potentissimus erat.

3.-Etrusci, populus Italiae antiquissimus, inter Apenninum montem, Tiberim flumen, mare Tuscum incolebant. Illi, homines maxime strenui, et aliis artibus et arte aedificandi florebant. Nihil magis mirum est quam moenia ex ingentibus saxis, quibus urbes, uelut Veii, circumdabantur. Hae in rupibus maxime arduis conditae sunt, ut natura locorum firmarentur. Veii in rupe altiore magisque ardua siti erant quam Capitolium arx Romana. Nullum metallum iis ad uarias artes magis necessarium erat quam ferrum. Metalla ferri, quae ab iis in insula Ilua exercebantur, maxime egregia erant. Etrusci cum maxime pii essent, dis templa pulcherrima aedificabant, sepulchra autem auro, uasis, aliis rebus ita ornabant, ut admirationem omnium mouerent.

4.- Summae fortitudinis exemplum L. Sergius est, aequalis Fabii, qui altero anno belli Punici secundi dictator dictus est. Ille cum iterum stipendium mereret, dextram amisit. Cum uiginti tria uulnera accepisset, neque manibus neque pedibus bene uti potuit. Tamen a seruo adiutus militauit. Bis ab Hannibale captus bis aufugit. Viginti menses a Poenis uinctus custoditus est. Sinistra usus ter et quater pugnauit; semel atque iterum

equus eius occisus est. Manu ferrea applicata duodecies proelio interfuit. Quam ob rem scriptor quidam uetus iure hoc dixit: “Alii hostes uicerunt, Sergius ipsam naturam”.

5.- Alexander, cui a posteris cognomen “Magnus” inditum est, iam puer ingenio acriter erat. Artaxerxes, rex Persarum, aliquando ad Philippum, patrem illius, legatos misit, qui de foedere agerent. Is tum a domo aberat; bellabat enim cum nonnullis gentibus Thracum, quae seditionem mouerant. Alexander, ad quem legati ducti sunt, eos ad cenam adhibuit. Tum sermones cum iis habuit, interrogans, quos populos rex Persarum in potestate sua haberet, quid copiis pedestribus et equestribus et maritimis posset, quae subsidia belli haberet, quis classi praefectus esset, quantum Susa a mari abesset, alia huius generis. Legati ad ea, quae ille interrogauerat, quantum poterunt, responderunt. Affirmabant autem puerum illum sibi maximam admirationem mouisse.

6.- Ulixes, qui nauem suam in litore reliquerat, ad speluncam cyclopi peruenit. Hic cyclops, nomine Polyphemus, tunc aberat. Ulixes in eius speluncam cum sociis intrat. Sed mox cyclops adfuit. Ulixes eum blandis uerbis compellat: “esto nobis misericors et clemens, o cyclops. Iamdiu a patria absumus. Ego, qui his praesum, unus fui eorum ducum, qui Troiano bello interfuerunt. Nihil tibi tuisque bonis oberimus. At omnia, quae sunt uitae necessaria, nobis deesse uides. Si qua tibi inest deorum cura nobis adesto. Si autem clemens fueris et misericors, iidem dii tibi propitii erunt nosque tui beneficii semper memores erimus”.

7.- Caesar cum sciret Gallos a Germanis auxilio adiutos esse, exercitum suum Rhenum transportare in animo habebat. Postquam ad ripam dominis peruenit, milites castra locare iussit. Etsi accolae naues habebant, quibus milites transportari poterant, tamen ripas fluminis ponte iungere constituit. Statim ligna omnesque res necessarias comportari iussit. Decimo die exercitum traduxit atque ad utramque ripam castella communiuit praesidioque firmavit. Milites ex castris excedere uetuit; ipse in fines Sueborum penetrauit. Cum audiisset Germanos se in siluas abdidisse, omnia ferro ignique uastauit. Tum legiones in Galliam reduxit; pontem interrumpi uetuit.

8.- Constat inter omnes Xerxem, regem Persarum, anno a. Ch. n. quadringentesimo octogesimo ingentes copias terra marique comparuisse, ut Graeciam expugnaret. Sperabat se Graecos perdomituros esse; iurauerat se Athenas deleturos esse. Castra habebat ad Sardes. Profectionis die ei nuntiatum est subito solem, qui apud Persas

summus deus erat, obscurari. Rex cum uidisset totum solem obscuratum esset, maxime perterritus sacerdotes interrogauit, quid haec res significaret. Hi, terrore occupati, cum rem explicare non possent, primum tacuerunt, tum affirmauerunt urbes Graecas a rege deletum iri. At uehementer errauerunt. Persae enim Athenas deleuerunt, sed proelio Salaminio et proelio Plataeensi fugati sunt.

9.- In antiquis annalibus memoria super libris Sibyllinis haec prodita est: anus hospita atque incognita ad Tarquinium Superbum regem adiit nouem libros ferens, quos esse dicebat diuina oracula; eos uelle uendere. Tarquinius pretium percontatus est. Mulier nimium atque inmensum poposcit; rex, quasi anus aetate desiperet, derisit. Tum illa foculum coram cum igni apponit, tres libros ex nouem deurit et, num reliquos sex eodem pretio emere uellet, regem interrogauit. Sed Tarquinius multo risit magis dixitque anum iam sine dubio delirare. Mulier ibidem statim tres alios libros exussit atque denuo placide rogauit, ut tres reliquos eodem illo pretio emeret. Tarquinius ore iam serio atque attentiore animo fit, eam constantiam confidentiamque non habendam intellegit, libros res reliquos mercatur eodem pretio, quod erat petitum pro omnibus. Sed ea mulier tunc a Tarquinio digressa postea nusquam uisa est. Libri tres in sacrarium conditi Sibyllini appellati sunt; ad eos quasi ad oraculum quindecimuirum adeunt, cum dii immortales consulendi sunt.

10.- Cum Pyrrhus rex in Italia esset et aduersos Romanos prospere pugnasset, maxima pars Italiae ad eum desciiuit. Tum Timochares quidam, regis Pyrrhi amicus, ad C. Fabricium consulem furtim uenit ac promisit regem uenenis necare si magnum praemium ei pollicebantur Romani. Eam rem Fabricius ad senatum scripsit. Senatus ad regem legatos misit, mandauitque, ut de Timochare nihil proderent, sed monerent ut rex circumspectius ageret atque a proximorum insidiis salutem tutaretur. Pyrrhus, tanta magnanimitate commotus, senatui populoque romano gratias egit, captiuosque omnes, quos tum habebat, uestiuit et reddidit.

II: César, *De bello gallico* I, V, VI

[I, 1] Gallia est omnis diuisa in partes tres, quarum unam incolunt Belgae, aliam Aquitani, tertiam qui ipsorum lingua Celtae, nostra Galli appellantur. Hi omnes lingua, institutis, legibus inter se differunt. Gallos ab Aquitanis Garumna flumen, a Belgis Matrona et Sequana diuidit. Horum omnium fortissimi sunt Belgae, propterea quod a

cultu atque humanitate prouinciae longissime absunt, minimeque ad eos mercatores saepe commeant atque ea quae ad effeminandos animos pertinent important, proximique sunt Germanis, qui trans Rhenum incolunt, quibuscum continenter bellum gerunt. Quae de causa Heluetii quoque reliquos Gallos uirtute praecedunt, quod fere cottidianis proeliis cum Germanis contendunt, cum aut suis finibus eos prohibent aut ipsi in eorum finibus bellum gerunt. Eorum una pars, quam Gallos obtinere dictum est, initium capit a flumine Rhodano, continetur Garumna flumine, Oceano, finibus Belgarum, attingit etiam ab Sequanis et Heluetiis flumen Rhenum, uergit ad septentriones. Belgae ab extremis Galliae finibus oriuntur, pertinent ad inferiorem partem fluminis Rheni, spectant in septentrionem et orientem solem. Aquitania a Garumna flumine ad Pyrenaeos montes et eam partem Oceani quae est ad Hispaniam pertinet; spectat inter occasum solis et septentriones.

[I, 2] Apud Heluetios longe nobilissimus fuit et ditissimus Orgetorix. Is M. Messala, [et P.] M. Pisone consulibus regni cupiditate inductus coniurationem nobilitatis fecit et ciuitati persuasit ut de finibus suis cum omnibus copiis exirent: perfacile esse, cum uirtute omnibus praestarent, totius Galliae imperio potiri. Id hoc facilius iis persuasit, quod undique loci natura Heluetii continentur: una ex parte flumine Rheno latissimo atque altissimo, qui agrum Heluetium a Germanis diuidit; altera ex parte monte Iura altissimo, qui est inter Sequanos et Heluetios; tertia lacu Lemanno et flumine Rhodano, qui prouinciam nostram ab Heluetiis diuidit. His rebus fiebat ut et minus late uagarentur et minus facile finitimis bellum inferre possent; qua ex parte homines bellandi cupidi magno dolore adficiabantur. Pro multitudine autem hominum et pro gloria belli atque fortitudinis angustos se fines habere arbitrabantur, qui in longitudinem milia passuum CCXL, in latitudinem CLXXX patebant.

[V, 1] L. Domitio Ap. Claudio consulibus, discedens ab hibernis Caesar in Italiam, ut quotannis facere consuevit, legatis imperat quos legionibus praefecerat uti quam plurimas possent hieme naues aedificandas ueteresque reficiendas curarent. Earum modum formamque demonstrat. Ad celeritatem onerandi subductionesque paulo facit humiliores quam quibus in nostro mari uti consueuimus, atque id eo magis, quod propter crebras commutationes aestuum minus magnos ibi fluctus fieri cognouerat; ad onera, ad multitudinem iumentorum transportandam paulo latiores quam quibus in reliquis utimur maribus. Has omnes acturias imperat fieri, quam ad rem multum

humilitas adiuuat. Ea quae sunt usui ad armandas naues ex Hispania apportari iubet. Ipse conuentibus Galliae citerioris peractis in Illyricum proficiscitur, quod a Pirustis finitimam partem prouinciae incursionibus uastari audiebat. Eo cum uenisset, ciuitatibus milites imperat certumque in locum conuenire iubet. Qua re nuntiata Pirustae legatos ad eum mittunt qui doceant nihil earum rerum publico factum consilio, seseque paratos esse demonstrant omnibus rationibus de iniuriis satisfacere. Accepta oratione eorum Caesar obsides imperat eosque ad certam diem adduci iubet; nisi ita fecerint, sese bello ciuitatem persecuturum demonstrat. Eis ad diem adductis, ut imperauerat, arbitros inter ciuitates dat qui litem aestiment poenamque constituent.

[V, 11] His rebus cognitis Caesar legiones equitatumque reuocari atque in itinere resistere iubet, ipse ad naues reuertitur; eadem fere quae ex nuntiis litterisque cognouerat coram perspicit, sic ut amissis circiter XL nauibus reliquae tamen refici posse magno negotio uiderentur. Itaque ex legionibus fabros deligit et ex continenti alios arcessi iubet; Labieno scribit, ut quam plurimas posset eis legionibus, quae sunt apud eum, naues instituat. Ipse, etsi res erat multae operae ac laboris, tamen commodissimum esse statuit omnes naues subduci et cum castris una munitione coniungi. In his rebus circiter dies X consumit ne nocturnis quidem temporibus ad laborem militum intermissis. Subductis nauibus castrisque egregie munitis easdem copias, quas ante, praesidio nauibus reliquit: ipse eodem unde redierat proficiscitur. Eo cum uenisset, maiores iam undique in eum locum copiae Britannorum conuenerant summa imperi bellique administrandi communi consilio permissa Cassiuellauno, cuius fines a maritimis ciuitatibus flumen diuidit, quod appellatur Tamesis, a mari circiter milia passuum LXXX. Huic superiore tempore cum reliquis ciuitatibus continentia bella intercesserant; sed nostro aduentu permoti Britanni hunc toti bello imperioque praefecerant.

[V, 12] Britanniae pars interior ab eis incolitur quos natos in insula ipsi memoria proditum dicunt, maritima ab eis, qui praedae ac belli inferendi causa ex Belgio transierunt (qui omnes fere eis nominibus ciuitatum appellantur, quibus orti ex ciuitatibus eo peruenerunt) et bello illato ibi permanserunt atque agros colere coeperunt. Hominum est infinita multitudo creberrimaque aedificia fere Gallicis consimilia, pecorum magnus numerus. Utuntur aut aere aut nummo aureo aut taleis ferreis ad certum pondus examinatis pro nummo. Nascitur ibi plumbum album in mediterraneis

regionibus, in maritimis ferrum, sed eius exigua est copia; aere utuntur importato. Materia cuiusque generis ut in Gallia est, praeter fagum atque abietem. Leporem et gallinam et anserem gustare fas non putant; haec tamen alunt animi uoluptatisque causa. Loca sunt temperatiora quam in Gallia, remissioribus frigoribus.

[VI, 13] In omni Gallia eorum hominum, qui aliquo sunt numero atque honore, genera sunt duo. Nam plebes paene seruorum habetur loco, quae nihil audet per se, nullo adhibetur consilio. Plerique, cum aut aere alieno aut magnitudine tributorum aut iniuria potentiorum premuntur, sese in seruitutem dicant nobilibus: in hos eadem omnia sunt iura, quae dominis in seruos. Sed de his duobus generibus alterum est druidum, alterum equitum. Illi rebus diuinis intersunt, sacrificia publica ac priuata procurant, religiones interpretantur: ad hos magnus adulescentium numerus disciplinae causa concurrat, magnoque hi sunt apud eos honore. Nam fere de omnibus controuersiis publicis priuatisque constituunt, et, si quod est admissum facinus, si caedes facta, si de hereditate, de finibus controuersia est, idem decernunt, praemia poenasque constituunt; si qui aut priuatus aut populus eorum decreto non stetit, sacrificiis interdicunt. Haec poena apud eos est grauissima. Quibus ita est interdictum, hi numero impiorum ac sceleratorum habentur, his omnes decedunt, aditum sermonemque defugiunt, ne quid ex contagione incommodi accipiant, neque his petentibus ius redditur neque honos ullus communicatur. His autem omnibus druidibus praeest unus, qui summam inter eos habet auctoritatem. Hoc mortuo aut si qui ex reliquis excellit dignitate succedit, aut, si sunt plures pares, suffragio druidum, nonnumquam etiam armis de principatu contendunt. Hi certo anni tempore in finibus Carnutum, quae regio totius Galliae media habetur, considunt in loco consecrato. Huc omnes undique, qui controuersias habent, conueniunt eorumque decretis iudiciisque parent. Disciplina in Britannia reperta atque inde in Galliam translata esse existimatur, et nunc, qui diligentius eam rem cognoscere uolunt, plerumque illo discendi causa proficiscuntur.

[VI, 14] Druides a bello abesse consuerunt neque tributa una cum reliquis pendunt; militiae uacationem omniumque rerum habent immunitatem. Tantis excitati praemiis et sua sponte multi in disciplinam conueniunt et a parentibus propinquisque mittuntur. Magnum ibi numerum uersuum ediscere dicuntur. Itaque annos nonnulli uicenos in disciplina permanent. Neque fas esse existimant ea litteris mandare, cum in reliquis fere rebus, publicis priuatisque rationibus Graecis litteris utantur. Id mihi duabus de causis

instituisse uidentur, quod neque in uulgum disciplinam efferri uelint neque eos, qui discunt, litteris confisos minus memoriae studere: quod fere plerisque accidit, ut praesidio litterarum diligentiam in perdiscendo ac memoriam remittant. In primis hoc uolunt persuadere, non interire animas, sed ab aliis post mortem transire ad alios, atque hoc maxime ad uirtutem excitari putant metu mortis neglecto. Multa praeterea de sideribus atque eorum motu, de mundi ac terrarum magnitudine, de rerum natura, de deorum immortalium ui ac potestate disputant et iuuentuti tradunt.

CÉSAR, *De bello ciuile*, I, II, III

[I, 40] Fabius finitimarum ciuitatum animos litteris nuntiisque temptabat. In Sicori flumine pontes effecerat duos distantes inter se milia passuum IIII. His pontibus pabulum mittebat, quod ea quae citra flumen fuerant, superioribus diebus consumpserat. Hoc idem fere atque eadem de causa Pompeiani exercitus duces faciebant, crebroque inter se equestribus proeliis contendebant. Huc cum cotidiana consuetudine congressae pabulatoribus praesidio propiore ponte legiones Fabianae duae flumen transissent, impedimentaue et omnis equitatus sequeretur, subito ui uentorum et aquae magnitudine pons est interruptus et reliqua multitudo equitum interclusa. Quo cognito a Petreio et Afranio ex aggere atque cratibus, quae flumine ferebantur, celeriter suo ponte Afranius, quem oppido castrisque coniunctum habebat, legiones IIII equitatumque omnem traiecit duabusque Fabianis occurrit legionibus. Cuius aduentu nuntiato L. Plancus, qui legionibus praeerat, necessaria re coactus locum capit superiorem diuersamque aciem in duas partes constituit, ne ab equitatu circumueniri posset. Ita congressus impari numero magnos impetus legionum equitatusque sustinet. Commisso ab equitibus proelio signa legionum duarum procul ab utrisque conspiciuntur, quas C. Fabius ulteriore ponte subsidio nostris miserat suspicatus fore id, quod accidit, ut duces aduersariorum occasione et beneficio fortunae ad nostros opprimendos uterentur. Quarum aduentu proelium dirimitur, ac suas uterque legiones reducit in castra.

[I, 41] Eo biduo Caesar cum equitibus DCCCC, quos sibi praesidio reliquerat, in castra peruenit. Pons, qui fuerat tempestate interruptus, paene erat reffectus; hunc noctu perfici iussit. Ipse cognita locorum natura ponti castrisque praesidio sex cohortes reliquit atque

omnia impedimenta et postero die omnibus copiis triplici instructa acie ad Ilerdam proficiscitur et sub castris Afranii constitit et ibi paulisper sub armis moratus facit aequo loco pugnandi potestatem. Potestate facta Afranius copias educit et in medio colle sub castris constituit. Caesar, ubi cognouit per Afranium stare, quo minus proelio dimicaretur, ab infimis radicibus montis intermissis circiter passibus CCCC castra facere constituit et, ne in opere faciundo milites repentino hostium incursu exterrerentur atque opere prohiberentur, uallo muniri uetuit, quod eminere et procul uideri necesse erat, sed a fronte contra hostem pedum XV fossam fieri iussit. Prima et secunda acies in armis, ut ab initio constituta erat, permanebat; post has opus in occulto a III acie fiebat. Sic omne prius est perfectum, quam intellexeretur ab Afranio castra muniri. Sub uesperum Caesar intra hanc fossam legiones reducit atque ibi sub armis proxima nocte conquiescit.

[I, 42] Postero die omnem exercitum intra fossam continet et, quod longius erat agger petendus, in praesentia similem rationem operis instituit singulaque latera castrorum singulis attribuit legionibus munienda fossasque ad eandem magnitudinem perfici iubet; reliquas legiones in armis expeditas contra hostem constituit. Afranius Petreiusque terrendi causa atque operis impediendi copias suas ad infimas montis radices producunt et proelio lacessunt, neque idcirco Caesar opus intermittit confisus praesidio legionum trium et munitione fossae. Illi non diu commorati nec longius ab infimo colle progressi copias in castra reducunt. Tertio die Caesar uallo castra communit; reliquas cohortes, quas in superioribus castris reliquerat, impedimentaue ad se traduci iubet.

[I, 43] Erat inter oppidum Ilerdam et proximum collem, ubi castra Petreius atque Afranius habebant, planities circiter passuum CCC, atque in hoc fere medio spatio tumulus erat paulo editior; quem si occupauisset Caesar et communisset, ab oppido et ponte et commeatu omni, quem in oppidum contulerant, se interclusurum aduersarios confidebat. Hoc sperans legiones III ex castris educit acieque in locis idoneis instructa unius legionis antesignanos procurrere atque eum tumulum occupare iubet. Qua re cognita celeriter quae in statione pro castris erant Afranii cohortes breuiore itinere ad eundem occupandum locum mittuntur. Contenditur proelio, et quod prius in tumulum Afraniani uenerant, nostri repelluntur atque aliis submissis subsidiis terga uertere seque ad signa legionum recipere coguntur.

[I, 44] Genus erat pugnae militum illorum, ut magno impetu primo procurrent, audacter locum caperent, ordines suos non magnopere seruarent, rari dispersique pugnarent; si premerentur, pedem referre et loco excedere non turpe existimarent cum Lusitanis reliquisque barbaris barbaro genere quodam pugnae assuefacti; quod fere fit, quibus quisque in locis miles inueterauerit, ut multum earum regionum consuetudine moueatur. Haec tum ratio nostros perturbauit insuetos huius generis pugnae: circumiri enim sese ab aperto latere procurrentibus singulis arbitrabantur; ipsi autem suos ordines seruare neque ab signis discedere neque sine graui causa eum locum, quem ceperant, dimitti censuerant oportere. Itaque perturbatis antesignanis legio, quae in eo cornu constiterat, locum non tenuit atque in proximum collem sese recepit.

[II, 19] Itaque duabus legionibus missis in ulteriorem Hispaniam cum Q. Cassio, tribuno plebis, ipse DC cum equitibus magnis itineribus progreditur edictumque praemittit, ad quam diem magistratus principesque omnium ciuitatum sibi esse praesto Cordubae uellet. Quo edicto tota prouincia peruulgato nulla fuit ciuitas, quin ad id tempus partem senatus Cordubam mitteret, non ciuis Romanus paulo notior, quin ad diem conueniret. Simul ipse Cordubae conuentus per se portas Varroni clausit, custodias uigiliasque in turribus muroque disposuit, cohortes duas, quae colonicae appellabantur, cum eo casu uenissent, tuendi oppidi causa apud se retinuit. Eisdem diebus Carmonenses, quae est longe firmissima totius prouinciae ciuitas, deductis tribus in arcem oppidi cohortibus a Varrone praesidio, per se cohortes eiecit portasque praeclusit.

[II, 20] Hoc uero magis properare Varro, ut cum legionibus quam primum Gades contenderet, ne itinere aut traiectu intercluderetur: tanta ac tam secunda in Caesarem uoluntas prouinciae reperiatur. Progresso ei paulo longius litterae Gadibus redduntur: simulatque sit cognitum de edicto Caesaris, consensisse Gaditanos principes eum tribunis cohortium, quae essent ibi in praesidio, ut Gallonium ex oppido expellerent, urbem insulamque Caesari seruarent. Hoc inito consilio denuntiauisse Gallonio, ut sua sponte, dum sine periculo liceret, excederet Gadibus; si id non fecisset, sibi consilium capturos. Hoc timore adductum Gallonium Gadibus excessisse. His cognitis rebus altera ex duabus legionibus, quae uernacula appellabatur, ex castris Varronis adstante et inspectante ipso signa sustulit seseque Hispalim recepit atque in foro et porticibus sine maleficio consedit. Quod factum adeo eius conuentus ciues Romani comprobauerunt, ut domum ad se quisque hospitio cupidissime reciperet. Quibus rebus perterritus Varro,

cum itinere conuerso sese Italicam uenturum praemisisset, certior ab suis factus est praeclusas esse portas. Tum uero omni interclusus itinere ad Caesarem mittit, paratum se esse legionem, cui iusserit, tradere. Ille ad eum Sextum Caesarem mittit atque huic tradi iubet. Tradita legione Varro Cordubam ad Caesarem uenit; relatis ad eum publicis cum fide rationibus quod penes eum est pecuniae tradit et, quid ubique habeat frumenti et nauium, ostendit.

[II, 21] Caesar contione habita Cordubae omnibus generatim gratias agit: ciuibus Romanis, quod oppidum in sua potestate studuissent habere; Hispanis, quod praesidia expulissent; Gaditanis, quod conatus aduersariorum infregissent seseque in libertatem uindicassent; tribunis militum centurionibusque, qui eo praesidii causa uenerant, quod eorum consilia sua uirtute confirmassent. Pecunias, quas erant in publicum Varroni ciues Romani polliciti, remittit; bona restituit eis, quos liberius locutos hanc poenam tulisse cognouerat. Tributis quibusdam populis publicis priuatisque praemiis reliquos in posterum bona spe complet biduumque Cordubae commoratus Gades proficiscitur; pecunias monumentaque, quae ex fano Herculis collata erant in priuatam domum, referri in templum iubet. Prouinciae Q. Cassium praeficit; huic III legiones attribuit. Ipse eis nauibus, quas M. Varro quasque Gaditani iussu Varronis fecerant, Tarraconem paucis diebus peruenit. Ibi totius fere citerioris prouinciae legationes Caesaris aduentum exspectabant. Eadem ratione priuatim ac publice quibusdam ciuitatibus habitis honoribus Tarracone discedit pedibusque Narbonem atque inde Massiliam peruenit. Ibi legem de dictatore latam seseque dictatorem dictum a M. Lepido praetore cognoscit.

[III, 112] Pharus est in insula turris magna altitudine, mirificis operibus exstructae; quae nomen ab insula accepit. Haec insula obiecta Alexandriae portum efficit; sed a superioribus regibus in longitudinem passuum a DCCC in mare iactis molibus angusto itinere ut ponte cum oppido coniungitur. In hac sunt insula domicilia Aegyptiorum et vicus oppidi magnitudine; quaeque ibi naves imprudentia aut tempestate paulum suo cursu decesserunt, has more praedonum diripere consuerunt. Eis autem inuitis, a quibus Pharus tenetur, non potest esse propter angustias nauibus introitus in portum. Hoc tum ueritus Caesar, hostibus in pugna occupatis, militibus eitis Pharus comprehendit atque ibi praesidium posuit. Quibus est rebus effectum, uti tuto frumentum auxiliaque nauibus ad eum supportari possent. Dimisit enim circum omnes propinquas prouincias atque inde auxilia euocavit. Reliquis oppidi partibus sic est pugnatum, ut aequo proelio

discederetur et neutri pellerentur (id efficiebant angustiae loci), paucisque utrimque interfectis Caesar loca maxime necessaria complexus noctu praemuniit. In eo tractu oppidi pars erat regiae exigua, in quam ipse habitandi causa initio erat inductus, et theatrum coniunctum domui quod arcis tenebat locum aditusque habebat ad portum et ad reliqua navalia. Has munitiones insequentibus auxit diebus, ut pro muro obiectas haberet neu dimicare invitus cogeretur. Interim filia minor Ptolomaei regis vacuum possessionem regni sperans ad Achillam sese ex regia traiecit unaque bellum administrare coepit. Sed celeriter est inter eos de principatu controversia orta; quae res apud milites largitiones auxit; magnis enim iacturis sibi quisque eorum animos conciliabat. Haec dum apud hostes geruntur, Pothinus, nutricius pueri et procurator regni in parte Caesaris, cum ad Achillam nuntios mitteret hortareturque, ne negotio desisteret neve animo deficeret, indicatis deprehensisque internuntiis a Caesare est interfectus. Haec initia belli Alexandrini fuerunt.

CICERÓN, *Verrinas. In C. Verrem Oratio. Actio prima (In Verrem I)*

[1] Inueteravit enim iam opinio perniciose rei publicae, uobisque periculosa, quae non modo apud populum Romanum, sed etiam apud exterarum nationum, omnium sermone percrebruit: his iudiciis quae nunc sunt, pecuniosum hominem, quamuis sit nocens, neminem posse damnari.

[2] Verum hoc adhuc percommode cadit, quod cum incredibili eius audacia singularis stultitia coniuncta est. Semel, ait, se in uita pertimuisse, tum cum primum a me reus factus sit; ego Siciliam totam quinquaginta diebus sic obii, ut omnium populorum priuatorumque literas iniuriasque cognoscerem. [4] Iam uero omnium uitiorum suorum plurima et maxima constituit monumenta et indicia in prouincia Sicilia; quam iste per triennium ita uexauit ac perdidit ut ea restitui in antiquum statum nullo modo possit; uix autem per multos annos, innocentisque praetores, aliqua ex parte recreari aliquando posse uideatur. Hoc praetore, Siculi neque suas leges, neque nostra senatus consulta, neque communia iura tenuerunt. Tantum quisque habet in Sicilia, quantum hominis auarissimi et libidinosissimi aut imprudentiam subterfugit, aut satietati superfuit.

[5] Nulla res per triennium, nisi ad nutum istius, iudicata est: nulla res cuiusquam tam patria atque auita fuit, quae non ab eo, imperio istius, abiudicaretur. Innumerabiles

pecuniae ex aratorum bonis nouo nefarioque instituto coactae [sunt]; socii fidelissimi in hostium numero existimati; ciues Romani seruilem in modum cruciati et necati; homines nocentissimi propter pecunias iudicio liberati; honestissimi atque integerrimi, absentes rei facti, indicta causa damnati et eiecti; portus munitissimi, maximae tutissimaeque urbes piratis praedonibusque patefactae; nautae militesque Siculorum, socii nostri atque amici, fame necati; classes optimae atque opportunissimae, cum magna ignominia populi Romani, amissae et perditae. Idem iste praetor monumenta antiquissima, partim regum locupletissimorum, quae illi ornamento urbibus esse uoluerunt, partim etiam nostrorum imperatorum, quae, uictores, ciuitatibus Siculis aut dederunt aut reddiderunt, spoliauit, nudauitque omnia. Neque hoc solum in statuis ornamentisque publicis fecit; sed etiam delubra omnia, sanctissimis religionibus consecrata, depeculatus est: Deum denique nullum Siculis, qui ei paulo magis adfabre atque antiquo artificio factus uideretur, reliquit. In stupris uero et flagitiis, nefarias eius libidines commemorare pudore deterreor [...]

[10] Nonae sunt hodie Sextiles: hora VIII conuenire coepistis. Hunc diem iam ne numerant quidem. Decem dies sunt ante ludos uotiuos, quos C. Pompeius facturus est. Hi ludi dies quindecim auferent: deinde continuo Romani consequentur. Ita prope XL diebus interpositis tum denique se ad ea quae a nobis dicta erunt responsuros esse arbitrantur; [18] Mihi certum est non committere ut in hac causa praetor nobis consiliumque mutetur. Non patiar rem in id tempus adduci [...] Dicimus C. Verrem, cum multa libidinose, multa crudeliter, in ciuis Romanos atque in socios, multa in deos hominesque nefarie fecerit tum praeterea quadrigentiens sestertium ex Sicilia contra leges abstulisse. Hoc testibus, hoc tabulis priuatis publicisque auctoritatibus ita uobis planum faciemus, ut hoc statuatis, etiam si spatium ad dicendum nostro commodo, uacuosque dies habuissemus, tamen oratione longa nihil opus fuisse. Dixi.

In Verrem II. 1 Actionis in Verrem secundae liber primus

[42] Nolite, quaeso, iudices, breuitate orationis meae potius quam rerum ipsarum magnitudine crimina ponderare; mihi enim properandum necessario est, ut omnia uobis

quae mihi constituta sunt possim exponere. [43] Quam ob rem quaestura istius demonstrata primique magistratus et furto et scelere perspecto, reliqua attendite. [44] In Achaia —praetermittam minora omnia, quorum simile forsitan alius quoque aliquid aliquando fecerit; nihil dicam nisi singulare, nisi id quod, si in alium reum diceretur, incredibile uideretur— magistratum Sicyonium nummos poposcit. Ne sit hoc crimen in Verrem; fecerunt alii. Cum ille non daret, animaduertit. Improbum, sed non inauditum. [45] Genus animaduersionis uidete: quaeritis ex quo genere hominem istum iudicetis. Ignem ex lignis uiridibus atque umidis in loco angusto fieri iussit: ibi hominem ingenuum, domi nobilem, populi Romani socium atque amicum, fumo excruciatum semiuiuum reliquit. Iam quae iste signa, quas tabulas pictas ex Achaia sustulerit, non dicam hoc loco: est mihi alius locus ad hanc eius cupiditatem demonstrandam separatus. Athenis audistis ex aede Mineruae grande auri pondus ablatum; dictum est hoc in Cn. Dolabellae iudicio. Dictum? etiam aestimatum. Huius consili non participem C. Verrem, sed principem fuisse reperietis.

[51] Quae signa nunc, Verres, ubi sunt? illa quaero quae apud te nuper ad omnis columnas, omnibus etiam intercolumniis, in silua denique disposita sub diuo uidimus. [54] Quae, malum, est ista tanta audacia atque amentia! Quas enim sociorum atque amicorum urbis adisti legationis iure et nomine, si in eas ui cum exercitu imperioque inuasisses, tamen, opinor, quae signa atque ornamenta ex iis urbibus sustulisses, haec non in tuam domum neque in suburbana amicorum, sed Romam in publicum deportasses. [55] Quid ego de M. Marcello loquar, qui Syracusas, urbem ornatissimam, cepit? quid de L. Scipione, qui bellum in Asia gessit Antiochumque, regem potentissimum, uicit? quid de Flaminio, qui regem Philippum et Macedoniam subegit? quid de L. Paulo, qui regem Persen ui ac uirtute superauit? quid de L. Mummio, qui urbem pulcherrimam atque ornatissimam, Corinthum, plenissimam rerum omnium, sustulit, urbisque Achaiae Boeotiaeque multas sub imperium populi Romani dicionemque subiunxit? Quorum domus, cum honore ac uirtute florerent, signis et tabulis pictis erant uacuae; at uero urbem totam templaque deorum omnisque Italiae partis illorum donis ac monumentis exornatas uidemus.

[Verr II 2. 3] maioribus nostris in Africam ex hac prouincia gradus imperi factus est; neque enim tam facile opes Carthaginis tantae concidissent nisi illud et rei frumentariae

subsidium et receptaculum classibus nostris pateret. Quare P. Africanus Carthagine deleta Siculorum urbis signis monumentisque pulcherrimis exornauit, ut, quos uictoria populi Romani maxime laetari arbitrabatur, apud eos monumenta uictoriae plurima conlocaret. [4] ipse M. Marcellus... etiam superatis hostibus temperauit. Urbem pulcherrimam Syracusas,—quae ... loci natura terra ac mari clauderetur,—cum ui consilioque cepisset, non solum incolumem passus est esse, sed ita reliquit ornatam ut esset idem monumentum uictoriae, mansuetudinis, continentiae [5] M. Cato Sapiens cellam penariam rei publicae nostrae, nutricem plebis Romanae Siciliam nominabat. Nos uero experti sumus Italico maximo difficillimoque bello Siciliam nobis non pro penaria cella, sed pro aerario illo maiorum uetere ac referto fuisse; nam sine ullo sumptu nostro, coriis, tunicis, frumentoque suppeditando, maximos exercitus nostros uestiuit, aluit, armauit.

[7] Iam uero hominum ipsorum, iudices, ea patientia uirtus frugalitasque est ut proxime ad nostram disciplinam illam ueterem, non ad hanc quae nunc increbruit uideantur accedere: nihil ceterorum simile Graecorum, nulla desidia, nulla luxuries, contra summus labor in publicis priuatisque rebus, summa parsimonia, summa diligentia. Sic porro nostros homines diligunt ut iis solis neque publicanus neque negotiator odio sit.

[Verr. II 4. 1] Venio nunc ad istius, quem ad modum ipse appellat, studium, ut amici eius, morbum et insaniam, ut Siculi, latrocinium; ego quo nomine appellem nescio; rem uobis proponam, uos eam suo non nominis pondere penditote. Genus ipsum prius cognoscite, iudices; deinde fortasse non magno opere quaeritis quo id nomine appellandum putetis. Nego in Sicilia tota, tam locupleti, tam uetere prouincia, tot oppidis, tot familiis tam copiosis, ullum argenteum uas, ullum Corinthium aut Deliacum fuisse, ullam gemmam aut margaritam, quicquam ex auro aut ebore factum, signum ullum aeneum, marmoreum, eburneum, nego ullam picturam neque in tabula neque in textili quin conquisierit, inspexerit, quod placitum sit abstulerit. [2] Magnum uideor dicere: attendite etiam quem ad modum dicam. Non enim uerbi neque criminis augendi causa complector omnia: cum dico nihil istum eius modi rerum in tota prouincia reliquisse, Latine me scitote, non accusatorie loqui.

[106] Vetus est haec opinio, iudices, quae constat ex antiquissimis Graecorum litteris ac monumentis, insulam Siciliam totam esse Cereri et Liberae consecratam. Hoc cum

ceterae gentes sic arbitrantur, tum ipsis Siculis ita persuasum est ut in animis eorum insitum atque innatum esse uideatur. Nam et natas esse has in his locis deas et fruges in ea terra primum repertas esse arbitrantur, et raptam esse Liberam, quam eandem Proserpinam uocant, ex Hennensium nemore, qui locus, quod in media est insula situs, umbilicus Siciliae nominatur. Quam cum inuestigare et conquirere Ceres uellet, dicitur inflammasse taedas iis ignibus qui ex Aetnae uertice erumpunt; quas sibi cum ipsa praeferret, orbem omnem peragrasse terrarum.

[107] Henna autem, ubi ea quae dico gesta esse memorantur, est loco perexcelso atque edito, quo in summo est aequata agri planities et aquae perennes, tota uero ab omni aditu circumcisa atque directa est; quam circa lacus lucique sunt plurimi atque laetissimi flores omni tempore anni, locus ut ipse raptum illum uirginis, quem iam a pueris accepimus, declarare uideatur. Etenim prope est spelunca quaedam conuersa ad aquilonem infinita altitudine, qua Ditem patrem ferunt repente cum curru exstitisse abreptamque ex eo loco uirginem secum asportasse et subito non longe a Syracusis penetrasse sub terras, lacumque in eo loco repente exstitisse, ubi usque ad hoc tempus Syracusani festos dies anniuersarios agunt celeberrimo uirorum mulierumque conuentu. Propter huius opinionis uetustatem, quod horum in his locis uestigia ac prope incunabula reperiuntur deorum, mira quaedam tota Sicilia priuatim ac publice religio est Cereris Hennensis. Etenim multa saepe prodigia uim eius numenque declarant; multis saepe in difficillimis rebus praesens auxilium eius oblatum est, ut haec insula ab ea non solum diligi sed etiam incolae custodiri uideatur.

[109] Non obtundam diutius; etenim iam dudum uereor ne oratio mea aliena ab iudiciorum ratione et a cotidiana dicendi consuetudine esse uideatur. Hoc dico, hanc ipsam Cererem antiquissimam, religiosissimam, principem omnium sacrorum quae apud omnis gentis nationesque fiunt, a C. Verre ex suis templis ac sedibus esse sublatam. Qui accessistis Hennam, uidistis simulacrum Cereris e marmore et in altero templo Liberae. Sunt ea perampla atque praeclara, sed non ita antiqua. Ex aere fuit quoddam modica amplitudine ac singulari opere cum facibus perantiquum, omnium illorum quae sunt in eo fano multo antiquissimum; id sustulit. Ac tamen eo contentus non fuit. [110] Ante aedem Cereris in aperto ac propatulo loco signa duo sunt, Cereris unum, alterum Triptolemi, pulcherrima ac perampla. Pulchritudo periculo, amplitudo

saluti fuit, quod eorum demolitio atque asportatio perdifficilis uidebatur. Insistebat in manu Cereris dextra grande simulacrum pulcherrime factum Victoriae; hoc iste e signo Cereris auellendum asportandumque curauit. [111] Non illi decumarum imperia, non bonorum direptiones, non iniqua iudicia, non importunas istius libidines, non uim, non contumelias quibus uexati oppressique erant conquerebantur; Cereris numen, sacrorum uetustatem, fani religionem istius sceleratissimi atque audacissimi supplicio expiari uolebant; omnia se cetera pati ac neglegere dicebant. Hic dolor erat tantus ut Verres alter Orcus uenisse Hennam et non Proserpinam asportasse sed ipsam abripiuisse Cererem uideretur.

[In Verrem II. 5. 162] Caedebatur uirgis in medio foro Messanae ciuis Romanus, iudices, cum interea nullus gemitus, nulla uox alia illius miseri inter dolorem crepitumque plagarum audiebatur nisi haec, 'Ciuis Romanus sum'. Hac se commemoratione ciuitatis omnia uerba depulsurum cruciatumque a corpore deiecturum arbitrabatur; is non modo hoc non perfecit, ut uirgarum uim deprecaretur, sed cum imploraret saepius usurparetque nomen ciuitatis, crux, crux, inquam, infelici et aerumnoso, qui numquam istam pestem uiderat, comparabatur. [163] O nomen dulce libertatis! o ius eximium nostrae ciuitatis! o lex Porcia legesque Semproniae! o grauius desiderata et aliquando reddita plebi Romanae tribunicia potestas! Hucine tandem haec omnia reciderunt ut ciuis Romanus in prouincia populi Romani, in oppido foederatorum, ab eo qui beneficio populi Romani fascis et securis haberet deligatus in foro uirgis caederetur?

Petición final ós xuíces e ós deuses

[In Verrem II. 5. 189] deinde uti C. Verrem, si eius omnia sunt inaudita et singularia facinora sceleris, audaciae, perfidiae, libidinis, auaritiae, crudelitatis, dignus exitus eius modi uita atque factis uestro iudicio consequatur, utique res publica meaque fides una hac accusatione mea contenta sit, mihi posthac bonos potius defendere liceat quam improbos accusare necesse sit.

NEPOTE, *Vida de Ático*

[I.] T. POMPONIVS ATTICVS, ab origine ultima stirpis Romanae generatus, perpetuo a maioribus acceptam equestrem obtinuit dignitatem. 2 Patre usus est diligenti et, ut tum erant tempora, diti in primisque studioso litterarum. Hic, prout ipse amabat litteras,

omnibus doctrinis, quibus puerilis aetas impertiri debet, filium erudiuit. 3 Erat autem in puero praeter docilitatem ingenii summa suauitas oris atque uocis, ut non solum celeriter acciperet, quae tradebantur, sed etiam excellenter pronuntiaret. Qua ex re in pueritia nobilis inter aequales ferebatur clariusque exsplendescebat quam generosi condiscipuli animo aequo ferre possent. 4 Itaque incitabat omnes studio suo. Quo in numero fuerunt L. Torquatus, C. Marius filius, M. Cicero; quos consuetudine sua sic deuinxit, ut nemo his perpetuo fuerit carior.

[V] Habebat auunculum Q. Caecilium, equitem Romanum, familiarem L. Luculli, diuitem, difficillima natura. Cuius sic asperitatem ueritus est, ut, quem nemo ferre posset, huius sine offensione ad summam senectutem retinuerit beneuolentiam. Quo facto tulit pietatis fructum. 2 Caecilius enim moriens testamento adoptauit eum heredemque fecit ex dodrante; ex qua hereditate accepit circiter centies sestertium. 3 Erat nupta soror Attici Q. Tullio Ciceroni, easque nuptias M. Cicero conciliarat, cum quo a condiscipulatu uiuebat coniunctissime, multo etiam familiaris quam cum Quinto, ut iudicari possit plus in amicitia ualere similitudinem morum quam affinitatem. 4 Vtebatur autem intime Q. Hortensio, qui his temporibus principatum eloquentiae tenebat, ut intellegi non posset, uter eum plus diligeret, Cicero an Hortensius, et, id quod erat difficillimum, efficiebat, ut, inter quos tantae laudis esset aemulatio, nulla intercederet obtrectatio essetque talium uirorum copula.

[XIII] Neque uero ille uir minus bonus pater familias habitus est quam ciuis. Nam cum esset pecuniosus, nemo illo minus fuit emax, minus aedificator. Neque tamen non in primis bene habitauit omnibusque optimis rebus usus est. 2 Nam domum habuit in colle Quirinali Tamphilianam, ab auunculo hereditate relictam; cuius amoenitas non aedificio, sed silua constabat. Ipsum enim tectum antiquitus constitutum plus salis quam sumptus habebat; in quo nihil commutauit, nisi si quid uetustate coactus est. 3 Vsus est familia, si utilitate iudicandum est, optima; si forma, uix mediocri. Namque in ea erant pueri litteratissimi, anagnostae optimi et plurimi librarii, ut ne pedisequus quidem quisquam esset, qui non utrumque horum pulchre facere posset, pari modo artifices ceteri, quos cultus domesticus desiderat, apprime boni. 4 Neque tamen horum quemquam nisi domi natum domique factum habuit; quod est signum non solum continentiae, sed etiam diligentiae. Nam et non intemperanter concupiscere, quod a plurimis uideas, continentis debet duci, et potius diligentia quam pretio parare non

mediocris est industriae. 5 Elegans, non magnificus; splendidus, non sumptuosus: omnisque diligentia munditiam, non affluentiam affectabat. Supellex modica, non multa, ut in neutram partem conspici posset. 6 Nec praeteribo, quamquam nonnullis leue uisum iri putem: cum in primis lautus esset eques Romanus et non parum liberaliter domum suam omnium ordinum homines inuitaret, scimus non amplius quam terna milia peraeque in singulos menses ex ephemeride eum expensum sumptui ferre solitum. 7 Atque hoc non auditum, sed cognitum praedicamus: saepe enim propter familiaritatem domesticis rebus interfuimus.

[XVI] Humanitatis uero nullum afferre maius testimonium possum, quam quod adulescens idem seni Sullae fuit iucundissimus, senex adulescenti M. Bruto, cum aequalibus autem suis, Q. Hortensio et M. Cicerone, sic uixit, ut iudicare difficile sit, cui aetati fuerit aptissimus. 2 Quamquam eum praecipue dilexit Cicero, ut ne frater quidem ei Quintus carior fuerit aut familiarior. 3 Ei rei sunt indicio praeter eos libros, in quibus de eo facit mentionem, qui in uulgus sunt editi, undecim uolumina epistularum ab consulatu eius usque ad extremum tempus ad Atticum missarum; quae qui legat, non multum desideret historiam contextam eorum temporum. 4 Sic enim omnia de studiis principum, uitiis ducum, mutationibus rei publicae perscripta sunt, ut nihil in his non appareat et facile existimari possit prudentiam quodam modo esse diuinationem. Non enim Cicero ea solum, quae uiuo se acciderunt, futura praedixit, sed etiam, quae nunc usu ueniunt, cecinit ut uates.

FLORO, *Epítome da Historia de Tito Liuió*

[I. 34] Numantia quantum Carthaginis, Capuae, Corinthi opibus inferior, ita uirtutis nomine et honore per omnibus, summumque, si uiro aestimes, Hispaniae decus. Quippe quae sine muro, sine turribus, modice edito in tumulo apud flumen sita, quattuor milibus Celtiberorum quadraginta exercitum per annos undecim sola sustinuit, nec sustinuit

modo, sed saeuus aliquanto perculit pudendisque foederibus adfectis. Nouissime, cum inuictam esse constaret, opus fuit eo qui Carthaginem euerterat.

Non temere, si fateri licet, illius causa belli iniustior. Segidenses, socios et consanguineos suos, Romanorum manibus elapsos, exceperant. Habita pro his deprecatio nihil ualuit. Cum se ab omni bellorum contagione remoueret, in legitimi foederis pretium iussi arma deponere. Hoc sic a barbaris acceptum, quasi manus absciderentur. Itaque statim Megarauico fortissimo duce ad arma conuersi. Pompeium proelio adgressi, foedus tamen maluerunt, cum debellare potuissent; Hostilium deinde Mancinum: hunc quoque adsiduis caedibus subegerunt, ut ne oculos quidem aut uocem Numantini uiri quisquam sustineret. Tamen cum hoc quoque foedus maluere, contenti armorum manubiis, cum ad interuentionem saeuire potuissent. Sed non minus Numantini quam Caudini illius foederis flagrans ignominia ac pudore populus Romanus dedecus quidem praesentis flagitii deditioe Mancini expiauit, ceterum duce Scipione, Carthaginis incendiis ad excidia urbium imbuto, tamen etiam in ultionem excanduit.

Sed tum acrius in castris quam in campo, nostro cum milite quam cum Numantino proeliandum fuit.

Quippe adsiduis et iniustis et seruilibus maxime operibus adtriti ferre plenius uallum, qui arma nescirent, luto inquinari, qui sanguine nollent, iubebantur. Ad hoc scorta, calones, sarcinae nisi ad usum necessariae amputantur. Tanti esse exercitum quanti imperatorem uere proditum est. Sic redacto in disciplinam milite commissa acies, quodque nemo uisurum se umquam sperauerat, factum ut fugientes Numantinos quisquam uideret. Dedere etiam se uolebant, si toleranda uiris imperarentur. Sed cum Scipio ueram uellet et sine exceptione uictoriam, eo necessitatum compulsi primum ut destinata morte in proelium reuerent, cum se prius epulis quasi inferiis inpleuissent carnis semicrudae et celiae; sic uocant indigenam ex frumento potionem. Intellectum ab imperatore consilium: itaque non est permissa pugna morituris. Cum fossa atque lorica quattuorque castris circumdatos fames premeret, a duce orantes proelium, ut tamquam uiros occideret, ubi non inpetrabant, placuit eruptio. Sic conserta manu plurimi occisi, et cum urgeret fames, aliquantisper inde uixerunt. Nouissime consilium fugae sedit; sed hoc quoque ruptis equorum cingulis uxores ademere, summo scelere per amorem. Itaque deplorato exitu in ultimam rabiem furoremque conuersi, postremo Rhoecogene

duce se, suos, patriam, ferro, uenero, subiecto undique igni peremerunt. Macte esse fortissimam et meo iudicio beatissimam in ipsis malis ciuitatem! Adseruit cum fide socios, populum orbis terrarum uiribus fultum sua manu aetate tam longa sustinuit. Nouissime maximo duce oppressa ciuitas nullum de se gaudium hosti reliquit. Vnus enim uir Numantinus non fuit qui in catenis duceretur; praeda ut de pauperrimis, nulla: arma ipsi cremauerunt. Triumphus fuit tantum de nomine.